

9. AFINNÍ PODPROSTORY A SOUSTAVY LINEÁRNÍCH ROVNIC

Jan Paseka

Masarykova Univerzita Brno

Abstrakt přednášky

V této kapitole se budeme opět věnovat soustavám lineárních rovnic. Dokážeme, že množina řešení každé lineární (homogenní) soustavy tvoří afinní (lineární) podprostor vhodného sloupcového prostoru K^n a obráceně, každý takový afinní (lineární) podprostor lze popsat jako množinu řešení vhodné lineární (homogenní) soustavy.

V celé kapitole K označuje pevné těleso, m, n jsou přirozená čísla.

Obsah přednášky

Obsah

9	Afinní podprostory a SLR	4
9.1	Podprostor řešení	4
9.2	Frobeniova věta	15
9.3	Parametrické a všeobecné rovnice	23

Podprostor řešení I

9 Afinní podprostory a soustavy lineárních rovnic

9.1 Podprostor řešení homogenní soustavy a jeho báze

Nechť $A \in K^{m \times n}$, $b \in K^m$. Uvažujme homogenní soustavu lineárních rovnic s maticí A

$$A \cdot x = 0.$$

Podprostor řešení II

Dále uvažme nehomogenní soustavu s maticí $\mathbf{A}$ a pravou stranou $\mathbf{b}$

$$\mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}.$$

Množiny jejich řešení označíme

$$\mathcal{R}(\mathbf{A}) = \{\mathbf{x} \in K^n : \mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{0}\},$$

resp.

$$\mathcal{R}(\mathbf{A} | \mathbf{b}) = \{\mathbf{x} \in K^n : \mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}\}.$$

Podprostor řešení III

Předpisem $\varphi(\mathbf{x}) = \mathbf{A} \cdot \mathbf{x}$ je definované lineární zobrazení $\varphi : K^n \rightarrow K^m$, přičemž $\mathcal{R}(\mathbf{A}) = \text{Ker}\varphi$. Z toho okamžitě vyplývá

Tvrzení 9.1.1 *Pro libovolnou matici $\mathbf{A} \in K^{m \times n}$ množina $\mathcal{R}(\mathbf{A})$ řešení homogenní soustavy $\mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{0}$ tvoří lineární podprostor vektorového prostoru K^n .*

Podprostor řešení IV

Každou bázi prostoru $\mathcal{R}(A)$ nazýváme ***fundamentálním systémem řešení*** soustavy $A \cdot x = 0$.

Potom každé řešení příslušné homogenní soustavy můžeme jednoznačně vyjádřit jako lineární kombinaci vektorů z fundamentálního systému řešení, a naopak, každá lineární kombinace vektorů fundamentálního systému je řešením příslušné soustavy.

Fundamentální systém řešení najdeme následujícím postupem:

Podprostor řešení V

Matici A upravíme pomocí ERO na redukovaný stupňovitý tvar $B \in K^{m \times n}$.

Množinu $\{1, \dots, n\}$ rozdělíme na dvě podmnožiny J a J' , podle toho, zda se v j -tém sloupci matice B nachází nebo nenachází vedoucí prvek nějakého jejího řádku.

Označme k počet prvků množiny J' a zapišme ji ve tvaru $J' = \{j_1 < j_2 < \dots < j_k\}$.

Podprostor řešení VI

Pro každý index $j_l \in J'$ sestrojíme vektor $\mathbf{v}_l = (v_{1l}, \dots, v_{nl})^T \in K^n$ takto:

Zvolíme $v_{j_l l} = 1$ a $v_{j_i l} = 0$ pro $i \neq l$.

Pro $j \in J$ vypočítáme hodnoty v_{jl} k uvedeným hodnotám parametrů $v_{j_1 l}, \dots, v_{j_k l}$ tak, aby celý vektor $\mathbf{v}_l$ vyhovoval podmínce $\mathbf{B} \cdot \mathbf{v}_l = \mathbf{0}$.

Potom vektory $\mathbf{v}_1, \mathbf{v}_2, \dots, \mathbf{v}_k$ tvoří bázi podprostoru řešení $\mathcal{R}(\mathbf{A})$. Přitom zřejmě platí $k = n - h(\mathbf{A})$.

Podprostor řešení VII

Příklad 9.1.2 *Předpokládejme, že jsme matici A pomocí ERO už upravili na redukovaný stupňovitý tvar*

$$B = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 0 & 0 & -1/3 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 1/2 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & -2 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

Vedoucí prvky řádků se nacházejí ve sloupcích 1, 3 a 4.

Podprostor řešení VIII

Tedy neznámé x_2 a x_5 si zvolíme za parametry a neznámé x_1, x_3 a x_4 si vyjádříme s jejich pomocí.

Naše první volba je $x_2 = 1, x_5 = 0$. Tomu odpovídá vektor $\mathbf{v}_1 = (-2, 1, 0, 0, 0)^T$.

Druhá volba parametrů je $x_2 = 0, x_5 = 1$. Tomu odpovídá vektor $\mathbf{v}_2 = (1/3, 0, -1/2, 2, 1)^T$.

Potom vektory $\mathbf{v}_1, \mathbf{v}_2$ tvoří bázi podprostoru (fundamentální systém) řešení

$$\mathcal{R}(\mathbf{A}) = \mathcal{R}(\mathbf{B}) \subseteq \mathbb{R}^5.$$

Podprostor řešení IX

Tvrzení 9.1.3 *Pro libovolnou matici $\mathbf{A} \in K^{m \times n}$ platí*

$$\dim \mathcal{R}(\mathbf{A}) = n - h(\mathbf{A}).$$

Podprostor řešení NS I

Tvrzení 9.1.4 *Necht' $A \in K^{m \times n}$, $\mathbf{b} \in K^m$.*

- (a) *Pokud $\mathbf{y}, \mathbf{z} \in \mathcal{R}(A | \mathbf{b})$, pak $\mathbf{y} - \mathbf{z} \in \mathcal{R}(A)$.*
- (b) *Pokud $\mathbf{z} \in \mathcal{R}(A | \mathbf{b})$, $\mathbf{x} \in \mathcal{R}(A)$, pak $\mathbf{z} + \mathbf{x} \in \mathcal{R}(A | \mathbf{b})$.*

$$\begin{aligned}\mathcal{R}(A | \mathbf{b}) &= \mathbf{z} + \mathcal{R}(A) = \{\mathbf{z} + \mathbf{x}; \mathbf{x} \in \mathcal{R}(A)\} \\ &= \mathbf{z} + [\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_n] \\ &= \{\mathbf{z} + c_1 \mathbf{v}_1 + \dots + c_k \mathbf{v}_k; c_1, \dots, c_k \in K\}.\end{aligned}$$

Podprostor řešení NS II

Tvrzení 9.1.5 *Necht' $\mathbf{A} \in K^{m \times n}$, $\mathbf{b} \in K^m$. Pokud soustava $\mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}$ má aspoň jedno řešení, tak $\mathcal{R}(\mathbf{A} | \mathbf{b})$ je afinní podprostor v K^n se zaměřením $\mathcal{R}(\mathbf{A})$. To znamená, že*

$$\text{Dir}\mathcal{R}(\mathbf{A} | \mathbf{b}) = \mathcal{R}(\mathbf{A})$$

a

$$\dim\mathcal{R}(\mathbf{A} | \mathbf{b}) = \dim\mathcal{R}(\mathbf{A}) = n - h(\mathbf{A}).$$

Frobeniova věta I

9.2 Frobeniova věta a řešení nehomogenní soustavy

Věta 9.2.1 (Frobenius) *Nechť $A \in K^{m \times n}$, $b \in K^m$. Potom nehomogenní soustava $A \cdot x = b$ má řešení právě tehdy, když $h(A | b) = h(A)$.*

Frobeniova věta II

Soustava $A \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}$ má alespoň jedno řešení $\mathbf{z} \in K^n$ právě tehdy, když $\mathbf{b} \in \text{Im}\varphi$ (kde $\varphi(\mathbf{x}) = A \cdot \mathbf{x}$). Pak $\mathcal{R}(A | \mathbf{b}) = \mathbf{z} + \mathcal{R}(A)$.

Frobeniova věta říká: nehomogenní soustava $A \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}$ nemá řešení právě tehdy, když se při úpravě její rozšířené matice $(A | \mathbf{b})$ na redukovaný stupňovitý tvar objeví nějaký řádek tvaru $(0, \dots, 0 | d) \in K^{n+1}$, kde $0 \neq d \in K$.
Takovýto řádek totiž zodpovídá rovnici $0 = d$.

Frobeniova věta III

Pokud upravíme pomocí ERO rozšířenou matici $(A | b)$ na redukovaný stupňovitý tvar $(B | c)$, kde $B \in K^{m \times n}$ a $c \in K^m$, tak B je též v redukovaném stupňovitém tvaru.

Potom $\mathcal{R}(A | b) = \mathcal{R}(B | c) \neq \emptyset$ právě tehdy, když se žádný vedoucí prvek nějakého řádku matice $(B | c)$ nenachází v posledním, t. j. $n + 1$ -ním sloupci.

Frobeniova věta IV

Bázi prostoru řešení $\mathcal{R}(\mathbf{A}) = \mathcal{R}(\mathbf{B})$ najdeme postupem popsaným v paragrafu 9.1.

Nech J , J' a k mají dříve uvedený význam.

Jedno řešení $\mathbf{z} = (z_1, \dots, z_n)^T$ nehomogenní soustavy dostaneme volbou parametrů

$z_{j_1} = \dots = z_{j_k} = 0$ pro $j_l \in J'$. Zbývající hodnoty z_j potom vypočítáme tak, aby $\mathbf{z}$ vyhovovalo podmínce $\mathbf{B} \cdot \mathbf{z} = \mathbf{c}$, t. j. $z_j = c_j$ pro $j \in J$.

Frobeniova věta V

Příklad 9.2.2 *Předpokládejme, že jsme matici $(A | b)$ pomocí ERO už upravili na redukovaný stupňovitý tvar*

$$(B | c) = \left(\begin{array}{cccccc|c} 1 & 0 & 0 & 3 & 1/4 & 0 & 2 \\ 0 & 1 & 0 & 4 & 2 & -1 & -1 \\ 0 & 0 & 1 & 1 & -5 & 6 & -2/7 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \end{array} \right) .$$

Frobeniova věta VI

Vidíme, že $h(\mathbf{B} | \mathbf{c}) = h(\mathbf{B}) = 3$, tedy $\mathcal{R}(\mathbf{A} | \mathbf{b}) = \mathcal{R}(\mathbf{B} | \mathbf{c}) \neq \emptyset$.

Vedoucí prvky řádků se nacházejí ve sloupcích 1, 2 a 3.

Tedy neznámé x_4 , x_5 a x_6 si zvolíme za parametry a neznámé x_1 , x_2 a x_3 si vyjádříme pomocí nich.

První volbě $x_4 = 1$, $x_5 = x_6 = 0$ odpovídá vektor $\mathbf{v}_1 = (-3, -4, -1, 1, 0, 0)^T$.

Frobeniova věta VII

Druhá volba $x_4 = 0, x_5 = 1, x_6 = 0$ nám dá vektor $\mathbf{v}_2 = (-1/4, -2, 5, 0, 1, 0)^T$.

Třetí volbou $x_4 = x_5 = 0, x_6 = 1$ získáme vektor $\mathbf{v}_3 = (0, 1, -6, 0, 0, 1)^T$.

Potom vektory $\mathbf{v}_1, \mathbf{v}_2, \mathbf{v}_3$ tvoří bázi podprostoru řešení $\mathcal{R}(\mathbf{A}) = \mathcal{R}(\mathbf{B}) \subseteq \mathbb{R}^6$ příslušné homogenní soustavy.

Konečně volbou parametrů $x_4 = x_5 = x_6 = 0$ získáme jedno řešení $\mathbf{z} = (2, -1, -2/7, 0, 0, 0)^T$ nehomogenní soustavy.

Frobeniova věta VIII

Výsledek můžeme zapsat do tabulky:

	v_1	v_2	v_3	z
x_1	-3	-1/4	0	2
x_2	-4	-2	1	-1
x_3	-1	5	-6	-2/7
x_4	1	0	0	0
x_5	0	1	0	0
x_6	0	0	1	0

Parametrické a všeobecné rovnice I

9.3 Parametrické a všeobecné rovnice afinních podprostorů

Každý afinní podprostor $M \subseteq K^n$ má tvar

$$M = \mathbf{p} + [\mathbf{u}_1, \dots, \mathbf{u}_k] = \mathbf{p} + [\boldsymbol{\alpha}]$$

pro nějaký bod $\mathbf{p} = (p_1, \dots, p_n)^T \in M$ a vhodnou uspořádanou k -tici $\boldsymbol{\alpha} = (\mathbf{u}_1, \dots, \mathbf{u}_k)$ vektorů z K^n , kde $\mathbf{u}_j = (u_{1j}, \dots, u_{nj})^T$.

Parametrické a všeobecné rovnice II

To znamená, že pro libovolné $\mathbf{x} \in K^n$ platí $\mathbf{x} \in M$ právě tehdy, když existuje $\mathbf{t} = (t_1, \dots, t_k)^T \in K^k$ tak, že

$$\mathbf{x} = \mathbf{p} + \boldsymbol{\alpha} \cdot \mathbf{t},$$

kde jsme uspořádanou k -tici $\boldsymbol{\alpha}$ jako obyčejně ztotožnili s maticí $(u_{ij}) \in K^{n \times k}$ se sloupci $\mathbf{u}_1, \dots, \mathbf{u}_k$.

Parametrické a všeobecné rovnice III

Rovnost $\mathbf{x} = \mathbf{p} + \alpha \cdot \mathbf{t}$ je maticovým zápisem **parametrických rovnic** afinního podprostoru $M \subseteq K^n$.

Vektor $\mathbf{t} \in K^n$ nazýváme **vektorem parametrů** a jeho složky $t_1, \dots, t_k \in K$ **parametry**.

Parametrické a všeobecné rovnice IV

Po rozepsání do složek

$$x_1 = p_1 + u_{11}t_1 + u_{12}t_2 + \dots + u_{1k}t_k$$

$$x_2 = p_2 + u_{21}t_1 + u_{22}t_2 + \dots + u_{2k}t_k$$

$$x_n = p_n + u_{n1}t_1 + u_{n2}t_2 + \dots + u_{nk}t_k$$

dostaneme obvyklejší tvar, se kterým jsme sa v dimenzi $n = 2$ resp. $n = 3$ už potkali v středoškolské analytické geometrii.

Parametrické a všeobecné rovnice V

Jsou-li navíc vektory $u_1, \dots, u_k$ lineárně nezávislé, což můžeme vždy dosáhnout vynecháním „nadbytečných vektorů“, pak parametrické rovnice podprostoru M nám přímo ukáží jeho dimenzi: $\dim M = k$.

Parametrické a všeobecné rovnice VI

Zápis afinního podprostoru $M \subseteq K^n$ ve tvaru $M = \mathbf{p} + [\alpha]$, kde $\mathbf{p} \in M$ a α je nějaká uspořádaná k -tice, která generuje jeho zaměření $\text{Dir}M$ (můžeme si dovolit předpokládat, že α je dokonce báze v $\text{Dir}M$), budeme nazývat jeho ***parametrickým vyjádřením***.

Parametrické vyjádření $M = \mathbf{p} + [\alpha]$ afinního podprostoru můžeme přímo přepsat do jeho parametrických rovnic $\mathbf{x} = \mathbf{p} + \alpha \cdot \mathbf{t}$, ($\mathbf{t} \in K^k$). Naopak, z jeho parametrických rovnic můžeme okamžitě získat jeho parametrické vyjádření.

Parametrické a všeobecné rovnice VII

Každá soustava lineárních rovnic $\mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}$ s rozšířenou maticí $(\mathbf{A} \mid \mathbf{b}) \in K^{m \times (n+1)}$ (pokud má řešení), popisuje afinní podprostor $\mathcal{R}(\mathbf{A} \mid \mathbf{b}) \subseteq K^n$.

Vyřešit soustavu lineárních rovnic $\mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}$ znamená vlastně najít nějaké pěkné parametrické rovnice afinního podprostoru $\mathcal{R}(\mathbf{A} \mid \mathbf{b})$.

Parametrické a všeobecné rovnice VII

Nechť tedy $M = \mathbf{p} + [\boldsymbol{\alpha}]$ je afinní podprostor v K^n , daný bodem $\mathbf{p} \in K^n$ a uspořádanou k -ticí $\boldsymbol{\alpha} = (\mathbf{u}_1, \dots, \mathbf{u}_k)$ vektorů z K^n , kterou ztotožníme s maticí $\boldsymbol{\alpha} = (u_{ij}) \in K^{n \times k}$ se sloupci $\mathbf{u}_j$.

Parametrické a všeobecné rovnice IX

Parametrické rovnice $\mathbf{x} = \mathbf{p} + \boldsymbol{\alpha} \cdot \mathbf{t}$ podprostoru M , kde $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_n)^T \in K^n$ je vektor neznámých a $\mathbf{t} = (t_1, \dots, t_k)^T \in K^k$ je vektor parametrů, můžeme přepsat do tvaru

$$\mathbf{I}_n \cdot \mathbf{x} = \boldsymbol{\alpha} \cdot \mathbf{t} + \mathbf{p},$$

který lze reprezentovat pomocí blokové matice

$$(\mathbf{I}_n \mid \boldsymbol{\alpha} \mid \mathbf{p}).$$

Parametrické a všeobecné rovnice X

Naše metoda bude založená na ***eliminaci parametrů*** $t_1, \dots, t_k$ úpravou této matice pomocí ERO.

Matici $(\mathbf{I}_n \mid \alpha \mid \mathbf{p})$ budeme upravovat na řádkově ekvivalentní matici tak, aby prostřední blok ve výsledné matici byl ve stupňovitém tvaru. Mohou pak nastat dvě možnosti

Parametrické a všeobecné rovnice XI

- (1) $h(\alpha) = n$, což poznáme podle toho, že všechny řádky prostředního bloku výsledné matice jsou nenulové. V tomto případě $M = V$ a všeobecné rovnice tohoto podprostoru tvoří prázdná soustava (t. j. soustava, která neobsahuje žádnou rovnici).

Parametrické a všeobecné rovnice XII

(2) $h(\alpha) < n$. Pak můžeme prostřední blok výsledné matice rozdělit do dvou pod sebou umístěných bloků $\begin{pmatrix} \mathbf{D} \\ \mathbf{0} \end{pmatrix}$, kde horní blok $\mathbf{D}$ je stupňovitá matice typu $h(\alpha) \times k$, která má všechny řádky nenulové, tedy dolní nulový blok má rozměr $(n - h(\alpha)) \times k$.

Parametrické a všeobecné rovnice XII

Toto rozdělení prostředního bloku indukuje rozdělení celé výsledné matice do bloků

$$\left(\begin{array}{c|c|c} \mathbf{A}' & \mathbf{D} & \mathbf{b}' \\ \hline \mathbf{A} & \mathbf{0} & \mathbf{b} \end{array} \right).$$

Potom $\mathbf{A} \cdot \mathbf{x} = \mathbf{b}$ jsou všeobecné rovnice afinního podprostoru M , t. j. platí $M = \mathbf{p} + [\boldsymbol{\alpha}] = \mathcal{R}(\mathbf{A} \mid \mathbf{b})$.

Parametrické a všeobecné rovnice XIV

Popsaný algoritmus můžeme stručně shrnout do následujícího schématu

$$(\mathbf{I}_n \mid \boldsymbol{\alpha} \mid \mathbf{p}) \xrightarrow{ERO} \left(\begin{array}{c|c|c} \mathbf{A}' & \mathbf{D} & \mathbf{b}' \\ \hline \mathbf{A} & \mathbf{0} & \mathbf{b} \end{array} \right),$$

kde $\mathbf{D}$ je matice v stupňovitém tvaru s nenulovými řádky (jejichž počet je tedy nutně $h(\mathbf{D}) = h(\boldsymbol{\alpha})$).

Parametrické a všeobecné rovnice XV

Z k -tice α můžeme vybrat bázi zaměření
 $\text{Dir}M = [\alpha]$: je tvořena vektory $u_{j_1}, \dots, u_{j_l}$, kde
 $1 \leq j_1 < \dots < j_l \leq k$ jsou indexy těch sloupců
matice D , ve kterých se nacházejí vedoucí prvky
jejich řádků.

Parametrické a všeobecné rovnice XV

Tvrzení 9.3.1 *Nechť $B \in K^{n \times m}$, $C \in K^{n \times k}$ a $p \in K^n$. Pokud bloková matice $(B \mid C \mid p)$ je řádkově ekvivalentní s blokovou maticí*

$$\left(\begin{array}{c|c|c} A' & D & b' \\ \hline A & 0 & b \end{array} \right).$$

kde D je matice v stupňovitém tvaru s nenulovými řádky, tak

$$\mathcal{R}(A \mid b) = \{x \in K^m; (\exists t \in K^k)(B \cdot x = C \cdot t + p)\}.$$